

УДК: 930.25:355.083(438:477=162.1)''1918/1939''

НА СЛУЖБІ У П РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: УКРАЇНЦІ В ОЦІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ ОФІЦЕРІВ

Ігор МРАКА

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історичного краєзнавства
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: igor_mraka@yahoo.com

У статті зроблено спробу проаналізувати сприйняття/характеристики військовиків українців з боку командного складу польської армії в 1921–1939 рр. На основі численних рапортів, доповідних записок, що зберігаються в Центральному військовому архіві (Варшава, Польща), висвітлено бачення офіцерами рівня національної, громадянської свідомості “українців”/”русинів”, їх еволюцію протягом окресленого періоду, освітній рівень новобранців, ставлення українців до Речіпосполитої, служби у війську, взаємини з іншими рядовиками і поведінку у військових частинах. Попри значну увагу і польських, і українських дослідників до проблеми двосторонніх відносин, тема, винесена у назві статті, є маловивчена в історичній літературі. Окремі її аспекти висвітлені у працях польських науковців, а українські вчені цю тему практично не студіювали.

Ключові слова: українці, “українці”, “русини”, Східна Галичина, Волинь, Холмщина, Полісся, національна свідомість, польська армія.

Завершення воєнних дій, переведення армії на службу в умовах миру, поширення практики загальних бранок на усіх громадян Речіпосполитої незалежно від національності спричинило поступове збільшення представників національних меншин у війську. У 1921 р. до армії почали брати українців Волині, Полісся, Холмщини – територій, що напередодні Першої світової війни перебували у складі Російської імперії. У грудні 1922 р. розпочато призовну кампанію у Східній Галичині¹. Після проходження оглядово-лікарської комісії новобранців, придатних до служби, у січні 1923 р. відправлено до військових частин. Українці служили переважно в піхоті, кінноті та артилерії. Так, наприклад, у піхотні частини О.К. I (Варшава) потрапило 2813 осіб, кінноту – 1775, артилерію – 753. Аналогічно в О.К. V (Краків) ці показники були такими: піхота – 2898, кіннота – 1200, артилерія – 2144². Отже, станом на 1 травня 1923 р. у польській армії служили 24517 вихідців зі Східної Галичини і 18744 з Волині та Холмщини, що

¹ Про проведення призову Міністерство внутрішніх справ оголосило 29 листопада 1922 р. на підставі постанови Ради Міністрів від 20 листопада та листа Міністра військових справ від 29 листопада 1922 р. (Rozbóg roczników 1900 i 1901, 30 listopada 1922 г., Державний архів Львівської області, ф. 243 а, оп. 1, спр. 374, арк. 6).

² Rozkaz wcelenia rekrutów roczników 1900 i 1901 ze Wschodniej Małopolski (rozdzielnik przeznaczenia i wcelenia), Warszawa, styczeń 1923, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego (далі – CAW), zesp. I.371.8, sygn. 50.

відповідно дорівнювало 9,59 % і 7,33 %. В сумі військову службу проходило 43261 українців, що становило 16,92% від загальної кількості жовнірів³. У армії їх ділили на “українців” і “русинів”. “Українцями” вважали вихідців з колишньої Російської імперії, “русинами” ж іменували новобранців зі Східної Галичини⁴.

Збільшення у війську представників національних меншин породило питання їхньої політичної лояльності, особливо українців зі “східних кресів” – недавніх супротивників збройної боротьби за Львів, терени Східної Галичини. Тому для вивчення суспільно-політичних настроїв в армії наказом Міністра військових справ від 28 лютого 1922 р. створено Реферат у національних справах при II відділі Генерального штабу, згодом при кожному штабі О.К. Від 1924 р. Реферат займався винятково вивченням настроїв представників національних меншин, яких узагальнено називали “чужими”⁵. Згідно з інструкціями командири частин повинні були вивчати рівень національної і громадянської свідомості, ставлення до Речіпосполитої, до служби у армії, рівень освіти новобранців, причини дезертирства, взаємини представників національних меншин з військовиками польської національності.

Перший аналіз чисельности, національного складу армії, морально-політичних настроїв рядовиків Реферат у національних справах II відділу Генерального штабу провів весною 1922 р. Результати роботи репрезентував документ під назвою “*Obce narodowości w Wojsku Polskim*”, датований 17 червня 1922 р.⁶ У документі чи не вперше наведено характеристики новобранців-українців, що походили з Волині, Холмщини, Полісся. Автори документа стверджували, що національна свідомість у більшості з них була дуже низькою. Подібно як і білоруси, на прохання вказати свою національність, називали себе “тутешніми” і, щонайголовніше, не вважали себе громадянами Польської держави. Про “русинів”, які служили в статусі “добровольців” (“*ochotniki*”), позаяк офіційно їх не призивали, автори лаконічно зауважили: “характеристика ідентична з Українцями”⁷.

³ Maciej Krotofil, “Українці в Wojsku Polskim w okresie międzywojennym”, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera, (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001), 132.

⁴ Ibid., s. 128.

⁵ Реферат у національних справах при II відділі Генерального штабу був до 1936 р. У 1936–1939 рр. Реферат підпорядковувався Міністерству військових справ. Попри структурні зміни, вивчення суспільно-політичних настроїв у війську, особливо серед представників національних меншин, було важливим напрямком діяльності аж до початку Другої світової війни (Tadeusz Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*. (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997), 82–88). Прийняття і застосування терміну “чужі” було наслідком національної політики польських урядів, які вважали представників національних меншин податливими на антипольські настрої/заклики з боку ворожих держав (Tadeusz Kowalski, “Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej”, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, № 1 (1996), 75).

⁶ “Obce narodowości w Wojsku Polskim, Warszawa, 17 czerwca 1922 r.”, CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 190.

⁷ Ibid.

Детальніші характеристики “русинів” почали надходити весною 1923 р. і вони різнилися. Так, наприклад, майже усі командири частин О.К. V (Краків) констатували низький рівень національної свідомості українців, але водночас і німців, євреїв, білорусів⁸. Результати спостережень в цілому по армії узагальнено в документі під назвою “*Obce narodowości w Armii Polskiej*” від 18 жовтня 1923 р. Отож, у порівнянні з попереднім роком, коли більшість рекрутів були селянами з низьким рівнем національної свідомості, ситуація змінилася. Зросла кількість національно свідомих новобранців, які не лише принесли з собою політичні настрої зі Східної Галичини, але й “ятрять ними, зумовлюють непевність і провокують до дезертирства інших українців і русинів”⁹. Під впливом галичан сталися помітні зміни і серед “українців”. Автори документа стверджували:

“на Волинь почали проникати впливи русинів зі Східної Малополющі, відомих своєю свідомою опозицією до Речіпосполитої, внаслідок чого темна маса українського люду починає допоминатися для себе спеціальних прав. Якщо зважимо, що український рекрут виходить з тієї маси і на ньому відбиваються настрої, що панують на Волині, то мусимо констатувати, що відносно минулого року (1922 – *І. М.*) український рекрут, не втрачаючи своїх фізичних даних, показав багато моральних змін, а саме став норавливішим, хитрішим, дезертирує не з туги за рідним селом, а до Радянської Росії, Німеччини, згідно з вказівками місцевих агітаторів, внаслідок підбурювання новобранця русина”¹⁰.

Характеризуючи “українців”, командири інколи підкреслювали відмінності між вихідцями з Волині і Полісся. Так, у рапорті від 30 січня 1925 р. командування О.К. I (Варшава), аналізуючи морально-психологічні риси “українців”, поділило їх на дві групи: 1) з Волині і 2) з Полісся. “Перші менш національно свідомі порівняно з русинами зі Східної Малополющі, натомість більше від українців з Полісся – є елементом, що легко піддається під вплив навіть невеликої горстки розагітованих русинів зі Східної Малополющі. Результатом того є факт, що до української національності зараховують себе навіть ті, які початково декларували себе як “свої”, “тутейші”, “волиняки”. Слід додати, що українці з Волині здебільшого не відрізняють національності від релігії”. Другі – “українці з Полісся майже повністю несвідомі”, але, стверджували автори документа, сприймають політичну і просвітницьку агітацію і з боку “русинів”/“українців”, і зі сторони колег-поляків¹¹. Незважаючи на певний поступ, національна свідомість у

⁸ “Raport narodowościowy, Kraków, 21 lipca 1923 r.”, “Raport narodowościowy, Kraków, 23 lipca 1923 r.”, “Raport narodowościowy, Kraków, 25 lipca 1923 r.”, “Raport narodowościowy, Kraków, 16 sierpnia 1923 r.”, “Raport narodowościowy, Bielsko, 14 sierpnia 1923 r.”, CAW, zesp. I.371.5, sygn. 31.

⁹ “Obce narodowości w Armii Polskiej, Warszawa, 18.X.1923 r. (Nr.19739/II.Inf.II.F.)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn. 2676.

¹⁰ Ibid.

¹¹ “Raport narodowościowy za czas od 1.X.1924 r. do 1.I.1925 roku, Warszawa, dnia 30.I.1925 r. (L.dz.269/Inf.tjn./25.)”, CAW, zesp. I.303.4, sygn. 2510.

багатьох “русинів”/”українців” на початку 20-х рр. була низькою, набагато нижчою аніж, наприклад, у євреїв або ж німців¹².

Упродовж міжвоєнного періоду ситуація поступово змінювалася. Відчутним був вплив школи, культурно-просвітницьких організацій, особливо “Просвіти”, українських політичних партій, ОУН. Як наслідок, від кінця 20-х рр. командири частин все частіше повідомляли про зростання національної свідомості рекрутів зі “східних кресів”. Так, у рапорті за друге півріччя 1927 р. командування О.К. VIII (Торунь) повідомляло: “спостереження за новобранцями з числа національних меншин, особливо з останніх двох призовів, дають підстави стверджувати, що антидержавна діяльність, особливо на східних кресах, не зменшується, радше навпаки, стає інтенсивнішою і проникливішою”¹³. Аналогічного змісту рапорти надходили й з інших округів. У рапорті за перше півріччя 1929 р. командування О.К. VI (Львів) доповідало:

“Русини як кістяк і найбільша меншина, є елементом з високою національною свідомістю, що тяжіє до українського націоналізму, що, без сумніву, є наслідком діяльності різних товариств та спілок напередодні призову. Менш інтелігентні русини-селяни ставляться до Держави, здавалося б, байдуже, однак, відчуються тенденції до слідування за прагненнями інтелігенції, серед представників якої відчутні сепаратистські настрої (...)

Сепаратистські настрої та ознаки націоналізму корелюють з віддаленістю призовника від міських центрів, осередків української інтелігенції; причому, можна зауважити, що ці прагнення зменшуються пропорційно до ступеня віддаленості. Націоналістично-сепаратистські тенденції є найслабшими серед людей неосвічених, натомість, найбільш відчутні серед освічених, самосвідомих призовників, часто високого соціального статусу”¹⁴.

Тенденція зростання кількості національно свідомих новобранців яскраво простежується упродовж 30-х років. Командири окремих частин повідомляли, що “українці приходять до війська національно свідомі, розуміють, що належать до власної національності і є іншої віри”, а “політичне виховання, отримане напередодні призову, діє так, що кожен русин чується частиною українського народу”¹⁵. Та попри зростання національної свідомості українців, особливо

¹² “Obce narodowości w Armii Polskiej, Warszawa, 18.X.1923 r. (Nr.19739/II.Inf.II.F.)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn. 2676.

¹³ “Raport wojskowo-narodowościowy za II półrocze 1927 r., Toruń, dnia 21 listopada 1927 r. (L.dz.6309/Inf.27.)”, CAW, zesp. I.371.8/Å, sygn. 391, s.427–428.

¹⁴ “Raport wojskowo-narodowościowy za I półrocze 1929 r., Lwów, dnia 21.VI.1929 r., (L.972/Inf.c/29)”, CAW, zesp. I.303.4, sygn. 2511.

¹⁵ “Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K.VI. Sam.Ref.Inf.L.130/tj./Inf./N/ 32. z dnia 8 kwietnia 1932 r./ Raport obejmuje: 52 p.p. Baon Usam.II/43, 9 p.uł, 12 p.uł, 22 p.uł.”, CAW, zesp.I. 371. 6/A, sygn.136, s. 302.

вихідців зі Східної Галичини, командири визнавали, що вони не становлять небезпеки, оскільки сильно розпоршені по різних відділах¹⁶.

Важливою проблемою для військово-політичного керівництва країни була політична лояльність українців до Речіпосполитої і ставлення до військової служби. Незважаючи на демонстрацію частиною призовників небажання йти до війська, антипольську агітацію напередодні призовів, напруженість у польсько-українських відносинах, особливо у Східній Галичині, реалії військового життя вносили певні корективи не лише у ритм, але й поведінку/настрої українців. У звітах за 1924 р. командування О.К. V (Краків), де зокрема служило чи не найбільше українців зі Східної Галичини, констатувало, що вони “не проявляють антидержавних настроїв”, є “лояльними”, їхнє ставлення до держави “не можна назвати приязним, радше нормальним і з кожним місяцем воно покращується”, хоча “службу у польському війську вважають чужою для себе справою”¹⁷. Такі характеристики подавали не лише командири частин, де “русини” становили невеликий відсоток, але й ті, де їх було доволі багато. Прикладом може бути 23-й полк польової артилерії, у якому з 894 осіб, 413 були українцями. Аналогічно командування 2 полку рокитнянських кіннотників, чисельність якого становила 875 осіб, з яких 481 були українці зі Східної Галичини, у рапорті від 23 липня 1923 р. повідомляло про їхнє лояльне ставлення до Польської держави¹⁸. Про неприхильне, відверто вороже ставлення рекрутів-українців до Польщі командири повідомляли вкрай рідко¹⁹.

Утім, зважаючи на напругу, яка запанувала після закінчення польсько-української війни у двосторонніх взаєминах, висновки командирів про лояльність “українців”/“русинів” не завжди відповідали дійсності. Небажання політикувати було спричинене кількома чинниками. Командири насамперед констатували: українці усвідомлювали, що перебувають під постійним наглядом, а тому старалися уникати будь-яких розмов на політичні теми, аби не бути звинуваченим в антидержавній діяльності²⁰. Нарешті, показова байдужість до політики була зумовлена боязню кари, оскільки командири могли це потрактувати

¹⁶ “Komunikat informacyjny, Kraków, 28 lipca 1928 r. (L.2423/Inf.N.tjn.)”, CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 394; “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 7 czerwca 1930 r. (L.dz.1918/Inf.tj.)”, CAW, zesp. I.371.7/A, sygn.26, s.559–560.

¹⁷ “Raport o zachowaniu się niepolskich narodowości w oddziałach DOK № V Kraków w miesiącu styczniu i lutym 1924”, CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 394, s.73.

¹⁸ “Raport narodowościowy, Bielsko, 21 lipca 1923 r. (L.478/...pf)”, CAW, zesp. I.371.5, sygn. 31.

¹⁹ “Raport narodowościowy za czas od 10.XI.26 do 10.V.27, dnia 9.05.1927”, CAW, zesp.I.371.8/A, sygn.391; “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc czerwiec 1923 r. z podaniem przyczyny dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw”, CAW, zesp.I.371.5/A, sygn.204; “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r. z podaniem przyczyny dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw”, CAW, zesp.I.371.5/A, sygn.204.

²⁰ “Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K. VI Sam. Ref. Inf. L.130/tj./Inf./N/32. z dnia 8 kwietnia 1932 r./”, CAW. zesp.I.371.6/A, sygn. 136, s. 303.

як політичну агітацію, звинуватити у належності до політичної організації, що було заборонено для військовиків²¹.

Від кінця 1920-х і в наступні роки командири все частіше повідомляли, що підозрюють багатьох новобранців у приналежності до різних політичних організацій/партій. Так, у звіті О.К. VII (Познань) за друге півріччя 1931 р. вказано, що “під наглядом перебуває 252 військових руської національності – переважно русини, підозрювані у приналежності до УВО, члени “Лугу”, “Сокола”, “Сельробу”, українські патріоти”²². Українці в більшості були прихильниками незалежницьких ідей, тому їх рідко підозрювали у симпатіях до комуністичних/соціалістичних гасел. Багато апологетів комуністичної ідеології було серед білорусів, поляків, але найбільше серед євреїв, яких часто вважали вороже налаштованими до держави. Прикладом може бути характеристика рядовиків єврейської національності, подана командуванням О.К. II (Люблін):

“Євреї під маскою лояльності, крім дуже нечисленних випадків, є рішуче вороже налаштовані до держави і як елемент продажний є посередниками у пропагуванні комунізму у Польщі. Усі командири відділів, де євреї становлять численну групу, скаржаться, що вони є деструктивним елементом у війську, елементом на який ніколи не можна розраховувати, а свої уміння і гендлярську спритність використовують більш у негативному, аніж позитивному сенсі”²³.

Активізація політичного життя у Східній Галичині у 30-х роках безперечно проявлялася у війську. Хоча й не часто, новобранці приносили агітаційні матеріали українських політичних партій. Так, командування О.К. I (Варшава) у рапорті до Міністра військових справ від 31 грудня 1936 р. доповідало, що у новобранців зі Східної Галичини вилучено газети: “Свобода”, “Наш Лемко”, “Громадський Голос”, “Діло”, “Нова Зоря”, “Батьківщина”, “Українська Нива”, “Новий Час”, “Мета”²⁴. Водночас, траплялися випадки, коли рядовики проводили агітацію серед військовиків. Так, командування 55 Познанського полку піхоти у рапорті від 2 листопада 1934 р. повідомляло, що рядовик Никифоришин Микола “зібрав групу стрільців-русинів вдома одного з представників національних меншин, перед якими виголосив промову у проукраїнському шовіністичному дусі”²⁵.

²¹ Стаття 20 Закону про обов’язки і права рядових польської армії гласила: “Рядовикам заборонено належати до політичних організацій, брати участь у політичному житті” (Ustawa z dnia 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych wojska polskiego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. № 72. Poz. 698).

²² “Raport wojskowo-narodowościowy, Poznań, 22 grudnia 1931 r. (L.dz.3909/Inf.tjn.B.31)”, CAW, zesp. I.371.7/A, sygn. 26, s. 575 verte.

²³ “Raport wojskowo-narodowościowy D.O.K. II za czas od dnia 21.V do dnia 20.XI.1932 r.”, CAW, zesp. I.371.2/A, sygn. 90.

²⁴ “Żołnierze narodowości ruskiej – nastroje. Wykaz czasopism ukraińskich znalezionych u żołnierzy narodowości ruskiej w m.listopadzie 1936 r., Warszawa, dnia 31.XII.1936 r. (L.dz. 6411/Tjn.36.)”, CAW, zesp.I.300.1, sygn 1380.

²⁵ Półroczny raport wojskowo-narodowościowy, Leszno, dnia 2 listopada 1934 r. (L.dz.475/Inf.Tj.34), CAW, zesp.I.371.7/A, sygn. 26, s. 589.

Військово-політичне керівництво країни доволі успішно боролось з політичною агітацією в армії та намагалося використати час перебування українців у війську, аби якнайбільше інтегрувати їх в суспільство, асимілювати, виховати у них почуття політичної лояльності. Для цього командири систематично проводили виховні лекції, присвячені історії Польщі, її політичному устроєві, показували переваги правового становища громадян Речіпосполитої у порівнянні з СРСР і Німеччиною тощо. Та попри бравурні звіти про успіхи виховної роботи, деякі командири все ж визнавали, що освітньо-виховна робота в армії не давала очікуваних результатів, а українці, повертаючись додому, не вирізнялися від інших своїми політичними поглядами²⁶. Передовсім це стосувалося галичан, які, на відміну від українців з теренів колишньої Російської імперії, практично не підлягали асиміляції у війську²⁷, а під час служби активно цікавилися політичним життям краю²⁸.

Єдине, що, за словами командирів, змінювалось – це громадянська свідомість, яка у багатьох новобранців була надзвичайно низька або ж взагалі відсутня. Під впливом служби (виховна робота, екскурсії, спілкування з рядовиками польської та інших національностей), констатували командири, вона покращувалася, а більшість резервістів, залишаючи військову частину, усвідомлювали, що є громадянами Речіпосполитої²⁹. Щодо українців, то цілком очевидно, що вони в переважній більшості вважали себе не стільки громадянами Речіпосполитої, а радше такими, що проживають у Речіпосполитій.

Важливим елементом образу військовика є його освіта. У перші повоєнні роки до армії Речіпосполитої призвано велику кількість малограмотних або й цілком неграмотних рекрутів, що істотно утруднювало їхній вишкіл. Низький рівень освіти призовників був одним з наслідків перебування територій відродженої Речіпосполитої у складі Австро-Угорської, Німецької і Російської імперій, освітні системи яких істотно різнилися³⁰. Серед усього загалу українці

²⁶ “Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K.VI. Sam.Ref.Inf.L.130/tj./Inf./N/ 32. z dnia 8 kwietnia 1932 r./ Raport obejmuje: 52 p.p. Baon Usam.II/43, 9 p.uł, 12 p.uł, 22 p.uł.”, CAW, zesp.I. 371. 6/A, sygn. 136.

²⁷ “Raport narodowościowy za okres styczeń–marzec 1925 r. Lwów, dnia 1 kwietnia 1925 r.”, CAW, zesp. I.303. 4, sygn. 2511, s. 266.

²⁸ Ibid., s. 273; “Raport wojskowo-narodowościowy z terenu OK VIII za drugie półrocze 1928 r. (L.dz.2031/Inf.29śc.tjn.)”, CAW, zesp. I. 371.8/A, sygn. 423, s. 3.

²⁹ “Raport narodowościowy za czas od 1.X.1924 r. do 1.1.1925 roku, Warszawa, dnia 30.I.1925 r. (L.dz.269/Inf.tjn./25.)”, CAW, zesp. I.303.4, sygn. 2510, s. 249, 251, 254, 260, 261, 262, 263, 266, 269, 272, 273.

³⁰ У Російській імперії освіта була не обов’язковою. Тому рівень неграмотності населення, що опинилося у Речіпосполитій, був найвищий. В окремих повітах ситуація була катастрофічна. Це підтвердив перепис населення 1921 р. Так, наприклад, неграмотність серед населення Камінь-Каширського повіту дорівнювала 92%, Любомльського – 84%, Сарненського – 82%, Лунинецького – 81%. Дещо кращою була ситуація на теренах, успадкованих від Австро-Угорщини. Але й тут, незважаючи на обов’язковість освіти, не усі відвідували школу. Згідно з переписом 1921 р. 48,8% українців греко-католицького віросповідання (мешкали в основному у Львівському,

не були винятком, а чисельність новобранців–”українців”, що закінчили початкову школу, коливалася в межах 25–70 %³¹. Водночас вони практично не знали польської мови, оскільки в Російській імперії її викладали лише у поодиноких приватних школах³².

Не кращою була ситуація і серед галичан. Після першого призову у грудні 1922–січні 1923 рр. зі Східної Галичини до О.К. V (Краків) скеровано 8446 новобранців, з яких, згідно з повідомленням командування корпусу, 1854 були повністю анальфабетами, 4468 – піванальфабетами, що разом дорівнювало 74 % усіх новобранців. При цьому, як відзначено в рапорті, це були здебільшого русини³³. Українці зі Східної Галичини часто приховували факт навчання у школі чи знання польської мови, що було своєрідною формою бойкоту польської влади. У згаданому вище документі під назвою “*Obce narodowości w Armii Polskiej*” від 18 жовтня 1923 р. констатовалось, що “русин, що подає себе у призовних списках за абсолютно неграмотного, нерідко виявляється інтелігентом з середньою освітою, національно свідомим і оперує цілим арсеналом опозиційних аргументів щодо Польщі”³⁴. Незнання польської мови, навіть попри наявність будь-якої освіти рідною мовою, було підставою, згідно з вказівками Генерального штабу, аби вважати новобранця анальфabetом чи піванальфabetом³⁵.

Відтак протягом 20-х–початку 30-х років кількість новобранців-українців, яких зараховували до анальфabetів або піванальфabetів була досить висока. Це підтверджують звіти командування О.К. II (Люблін) за 1927–1930 рр. (див. табл. 1). Низький рівень освіти новобранців констатували командувачі інших округів. Так, командування О.К. VI (Львів) у рапорті від 21 липня 1929 р. повідомляло, що 33% рядового складу є анальфabetами, 47% –

Тернопільському і Станіславівському воєводствах) були анальфabetами, 38,1% мали початкову освіту, 0,7% – середню, 0,1% – середню спеціальну, 0,2% – вищу, 12,1% – не встановлено (Andrzej Gawryszewski *Ludność Polski w XX wieku*. (Warszawa: Drukarnia Klimiuk, 2005), 319–322).

³¹ “Obce narodowości w Wojsku Polskim, Warszawa, 17 czerwca 1922 r.”, CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 190. Згідно з даними II відділу Генерального штабу, станом на жовтень 1923 р. кількість рядовиків–”українців”, що задекларували наявність початкової освіти зросла і коливалася в межах 35–70%. Знання ж польської було катастрофічно низьке (“Obce narodowości w Armii Polskiej, Warszawa, dnia 18.X.1923 r. (Nr.19737/II.Inf.II.F.)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn.2676.

³² Andrzej Gawryszewski *Ludność Polski w XX wieku*. (Warszawa: Drukarnia Klimiuk, 2005), 319–322.

³³ “Dow. Okr. Korp. № V w Krakowie do Ministra spraw wojskowych, 15.IX.1923. Program dwuletniej pracy oświatowo-wychowawczej w formacjach, zakładach i urzędach wojskowych Krakowskiego Okręgu Korpusnego, (L.11641/III.tajne)”, CAW, zesp. 2.303.5, sygn. 206, s. 49.

³⁴ “Obce narodowości w Armii Polskiej, Warszawa, dnia 18.X.1923 r. (Nr.19737/II.Inf.II.F.)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn. 2676.

³⁵ “Odpis Oddziału III Sztabu Generalnego do Dowództwa Okręgu Korpusu nr. V o Programie dwuletniej pracy oświatowo-kulturalnej w wojsku, 30.X.1923 r., (L.11641/OK/III Szt.)”, CAW, zesp. 2.303.5, sygn. 206, s. 350.

піванальфабетами, 18 % мають початкову освіту і лише 2 % середню³⁶. Певною мірою це віддзеркалювало стан освіти на території східних воєводств. Так, станом на 1931 р. у Львівському воєводстві було 31,5% неписьменних, Тернопільському – 32 %, Станиславівському – 40 %, Волинському – 53 %³⁷.

У міжвоєнний період армія докладала значних зусиль для подолання неграмотності рядовиків і досягла певних результатів³⁸. У звітах майже усі командири констатували, що українці охоче вчили польську мову. Так, у звіті командування О.К. VI (Львів) від 20 травня 1928 р. про освітню роботу серед “русинів” зазначено: “Вчать старанно, хоча часто бракує їм вроджених здібностей. За рік починають говорити по-польському. Їх листи додому наприкінці служби, то повна мішанина. Якщо прийшли до війська з руською початковою освітою, то вживають польських виразів і руського алфавіту, якщо ж прийшли як повні анальфabetи, то пишуть по-польському, часто використовуючи руські словосполучення”³⁹. Небажання вчитись, особливо польську мову, декларували одиниці. Як приклад – випадок у 58 полку піхоти О.К. VII (Познань), коли один з рекрутів-українців відмовлявся вчити польську мову⁴⁰. Інколи небажання іти на навчання, які відбувалися ввечері, рядовики пояснювали фізичною втомою після військових навчань⁴¹. Попри певні успіхи, рівень неграмотності серед новобранців був достатньо високий.

До кінця 30-х років ситуація поступово покращилася. Про це свідчать дані про новобранців-українців 1917 року народження, призваних на службу з О.К. VI (Львів)*. З 10579 юнаків 1847 (17,46 %) були анальфabetами, 3030 (28,64 %) закінчили 1–3 клас загальної школи, 4904 (46,36 %) – 4–6 клас, 599 (5,66 %) –

³⁶ “Raport wojskowo-narodowościowy za I półrocze 1929 r., Lwów, dnia 21.VI.1929 r.(L.972/Inf.c/29)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn. 2511, s. 508 verte.

³⁷ Богдан Ступарик *Шкільництво Галичини (1772–1939)*. (Івано-Франківськ: Інститут системних досліджень освіти, 1994), 124.

³⁸ Jan Kęsik *Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918–1939* [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmiera. (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001), 209–232; Aneta Ignatowicz *Żołnierskie Szkoły Nauczania Początkowego (1919–1939)*. (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008), 93–111, 136–154; Piotr Stawewski *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*. (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981), 116–124.

³⁹ “Raport wojskowo-polityczny za okres listodad 1927–kwiecień 1928, Lwów, 20 maja 1928 r.”, CAW, zesp. 303.4, sygn. 2511, s. 452–453.

⁴⁰ “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od 1.V.–31.X.28, Poznań, dnia 1 grudnia 1928 r. (L.dz.2318Inf.tj.)”, CAW, zesp. I.371.7/A, sygn. 26, s. 527.

⁴¹ “Raport wojskowo-narodowościowy za I półrocze 1929 r., Lwów, dnia 21.VI.1929 r.(L.972/Inf.c/29)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn. 2511, s. 507.

* О.К. VI (Львів) обіймав територію Львівського (крім кількох повітів), Тернопільського і Станиславівського воєводств (Про формування територіяльних меж О.К. VI (Львів) дет. див. Adam Adrian Ostanek *VI Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939*. (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2013), 54–68.

7 клас, 51 (0,48 %) – 6–8 клас, 128 (1,21 %) – отримали атестат зрілості або ж закінчили вищий навчальний заклад, 20 (0,19 %) – не встановлено (детальніше див. табл. 2)⁴². Рівень освіти призовників польської національності був дещо кращим – анальфabetів – 7,34 %, таких, що закінчили 1–3 клас загальної школи – 19,82 %, 4–6 клас – 44,22 %, 7 клас – 16,61 %, 6–8 клас – 2,61 %, отримали атестат зрілості – 8,11 %, не встановлено – 1,29 % (детальніше див. табл. 3). Найкращим був рівень освіти призовників-свреїв (детальніше див. табл. 4).

Окреме місце у рапортах відведено аналізу фізичних якостей рядовиків, їхнім взаєминам з представниками інших народностей. Говорячи про українців, то їх характеризували у більшості випадків “фізично розвинутими, здоровими, витривалими, охочими до праці, хоча й дещо повільними”. Під час служби вони повільно пристосовувалися до нового середовища, для них характерною була певна недовіра до командирів, рядовиків інших національностей, скутість, соромливість, скритість, але з часом вони освоювалися в частинах і справно несли службу, старанно виконували свої обов’язки. Водночас командири зауважували і певні відмінності у характері українців з різних регіонів. Так, наприклад, командування О.К. VIII (Торунь) у рапорті за друге півріччя 1928 р. повідомляло: “Волиняк більш темний і відсталий, набагато важче пристосовувався до нових умов життя у війську, аніж його побратим зі Східної Малопольщі – інтелігентніший і політично свідомий”. Галичани, підкреслювали командири, більше цікавилися українським політичним життям, вели активну кореспонденцію з родиною і товаришами. Обоє їх об’єднували впертість і зарозумілість⁴³. Попри поодинокі випадки дезертирства, українці назагал мали добру репутацію, що неодноразово підкреслювали офіцери частин. “Українці є добрими військовиками і можуть бути прикладом і для поляків, і представників інших національностей” – рапортував командир 51 полку піхоти О.К. VI (Львів)⁴⁴.

У взаєминах з іншими військовиками українці загалом зарекомендували себе товариськими, доброзичливими, приязними, а “непорозумінь на міжнародному ґрунті не зауважено”⁴⁵. Водночас командири відзначали, що українці полюбили збиратися у своєму колі, де розмовляли рідною мовою⁴⁶. У подібному дусі характеризувано рядовиків німецької національності:

⁴² “О.К. VI. Wykształcenie. R.1917”, CAW, zesp.I.300.37, sygn. 26, s. 115–151.

⁴³ “Raport wojskowo-narodowościowy z terenu OK VIII za drugie półrocze 1928 r. (L.dz.2031/Inf.29śc.tjn.)”, CAW, zesp.I. 371.8/Å, sygn. 423, s. 3.

⁴⁴ “Raport narodowościowy za okres styczeń–marzec 1925 r., Lwów, dnia 1 kwietnia 1925 r.”, CAW, zesp. I 303.4, sygn. 2511, s. 260.

⁴⁵ “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20.XI.27 r. do dn. 20.V.28 r., Lublin, dnia 20 maja 1928 r. (L.dz.840/Inf.tjn.27)”, CAW, zesp. I. 371.2/A, sygn. 88, s. 43, “Raport narodowościowy za okres styczeń–marzec 1925 r., Lwów, dnia 1 kwietnia 1925 r.”, CAW, zesp. I 303.4, sygn. 2511, s. 266.

⁴⁶ “Raport wojskowo-narodowościowy za I półrocze 1929 r., Lwów, dnia 21.VI.1929 r.(L.972/Inf.c/29)”, CAW, zesp. I. 303.4, sygn. 2511, s. 508.

“Добрий моральний стан. Розумовий розвиток і освіченість як у поляків. За рівнем культури є значно вищі від інших національностей, відзначаються особливою схильністю до порядку і чистоти (...)

Лояльно ставляться до військової служби. Поведінка під час служби і поза нею – добра. Сповнені довіри до командирів, доброзичливі до колег, але з особливим сентиментом до колег своєї національності (...) Проявів невдоволення, а також випадків непослуху не було”⁴⁷.

Отже, на підставі аналізу рапортів командирів військових частин і командувачів округів корпусів можемо констатувати таке:

1. На початку 20-х років національна свідомість більшості військовиків-українців, що походили з Волині і Полісся – теренів колишньої Російської імперії – була надзвичайно низькою. Дещо вищим її рівень був у новобранців зі Східної Галичини, що було наслідком діяльності українських політичних партій і громадських організацій в часи Австро-Угорської монархії і під час Першої світової війни. Впродовж 20–30-х років ситуація поступово змінювалася. Під впливом навчання в школі, діяльності культурно-просвітницьких організацій, особливо “Просвіти”, українських політичних партій, ОУН відбулося поступове зростання національної свідомості новобранців зі “східних кресів”. Командири окремих частин повідомляли, що з кожним роком зростала кількість національно свідомих українців, вони усвідомлювали, що є частиною українського народу. Проте командири визнавали, що національно свідомі українці не були дестабілізаційним чинником в армії через сильне розпорощення по різних відділах.

2. Громадянська свідомість у більшості новобранців напередодні призову була надзвичайно низькою, а у багатьох взагалі відсутня. У рапортах командири стверджували, що під впливом служби (виховна робота, екскурсії, спілкування з рядовиками польської та інших національностей), вона покращувалася, а резервісти, залишаючи військову частину, усвідомлювали, що є громадянами Речіпосполитої. Проте українці в переважній більшості, таки, вважали себе не стільки громадянами Речіпосполитої, а такими, що живуть у Речіпосполитій.

3. Українці демонстрували у війську політичну лояльність, попри напругу у польсько-українських відносинах, що існувала після поразки ЗУНР. Однак ця демонстративна лояльність була зумовлена радше боязню бути звинуваченим і покараним за антидержавну діяльність, належність до політичної організації, пропаганду політичних ідей, що військовикам забороняло законодавство

⁴⁷ “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn.20.V. do dn.20.XI.1928 r., Lublin, dnia 20 listopada 1928 r.”, CAW, zesp. I.371.2/A, sygn.88, s. 61. Цілков по-іншому командири характеризували рядовиків єврейської національності:

“Ставлення до військової служби – неохоче, служать тільки з примусу і зі страху перед покаранням. У ставленні до командирів і рядовиків інших національностей нещирі, натомість щодо своїх єдиновірців дуже солідарні і товариські. Загалом у війську творять замкнуту групу, солідарнішу, ніж інші національності і не живаються з тими, що їх оточують” (Ibid., s.62).

міжвоєнної Польщі. Проте з другої половини 20-х і впродовж 30-х років командири все частіше рапортували про зростання кількості військовиків, запідозрених у політичній антидержавній діяльності, фіксували, хоча й не численні, випадки пропаганди незалежницьких ідей у війську.

4. Рівень освіти українців з територій колишньої Російської імперії був катастрофічно низький, що пояснювалося відсутністю обов'язкового навчання у довоєнний час. Дещо кращим був рівень освіти у галичан, хоча командири констатували великий відсоток цілком неграмотних новобранців. Українці зі Східної Галичини приховували знання польської мови, що було одним зі способів бойкоту польської влади. Водночас це слугувало командирам підставою зарахувати їх до числа цілком/частково неграмотних, попри те, що закінчили українську школу, але не володіли польською мовою. Впродовж міжвоєнного періоду ситуація покращилася завдяки навчання грамоти в армії, а також освітній політиці польської влади. За словами командирів, українці, крім поодиноких випадків, були здібними учнями, охоче навчалися у війську і наприкінці служби вміли читати/писати по-польському.

5. Українців характеризували фізично розвинутими, витривалими, охочими до праці, але водночас на початках служби соромливими, скритими. Командири констатували, що вихідці з Волині і Полісся важче пристосовувалися до військових порядків, аніж вихідці зі Східної Галичини, які водночас більше цікавилися політичним життям, вели активну кореспонденцію з родиною і товаришами. Але з часом усі освоювалися у частинах і справно несли службу. У взаєминах з іншими українці були товариськими, доброзичливими, приятними, такими, що не провокували непорозумінь на міжнаціональному ґрунті.

Загалом українці зарекомендували себе добрими військовиками і, як стверджували неодноразово командири, могли бути зразком військовика і для поляків, і для представників інших національностей.

Таблиця 1
**Відсоток анальфабетів від загальної кількості новобранців в ОК II (Люблін)
 (01.07.1927 – 30.05.1931 рр.)⁴⁸**

Націо- нальність	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Поляки	10664	10%	12249	12%	12663	8%	14537	11%	12862	13%	12864	10%	15224	12,4%	11829	14,3%	19641	12%
Русини	514	43%	996	41%	2047	27%	1712	25%	1905	26%	2063	26%	2551	27,5%	1886	26,7%	2483	23,6%
Українці	1889	18%	1293	21%	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Німці	386	13%	348	19%	384	27%	362	12%	391	14%	481	11%	404	8%	325	8,4%	447	8%
Білоруси	598	29%	140	–	147	42%	79	38%	74	32%	30	37%	70	38%	89	–	361	–
Євреї	1085	29%	803	33%	736	22%	513	18%	523	15%	400	16%	591	22	353	21%	400	17%
Чехи	5	3 ос.	2	0%	3	0	6	0	–	–	–	–	6	0	1	0	–	–
Росіяни	–	–	162	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші	41	–	63	–	99	–	97	–	45	–	30	–	44	–	55	–	77	–
Звітний період	01.01.1927– 20.05.1927	–	20.05.1927– 20.11.1927	–	20.11.1927– 20.05.1928	–	20.05.1928– 20.11.1928	–	20.11.1928– 20.05.1929	–	20.05.1929– 20.11.1929	–	21.11.1929– 20.05.1930	–	21.05.1930– 20.11.1930	–	20.11.1930– 20.05.1931	–

⁴⁸ “Raport wojskowo-narodowości D.O.K.II za czas od 1.I. do 20.V.1927 r.”; “Raport wojskowo-narodowości D.O.K.II za czas od 20.V. do 20.XI.1927 r.”; “Raport wojskowo-narodowości D.O.K.II za czas od dn. 20.XI.27 r. do dn.20.V.1928 r.”; “Raport wojskowo-narodowości D.O.K.II za czas od 20.V. do 20.XI.1928 r.”; CAW, zesp. I.371 2/A, sygn. 88; “Raport wojskowo-narodowości D.O.K.II za czas od 20.XI.28 do 20.V.1929 r.”; “Raport wojskowo-narodowości DOK II za czas od 20.V.29. do dn. 20.XI.1929 r.”; “Raport wojskowo-narodowości DOK II za czas od 20.XI.29. do dn. 20.V.1930 r.”; “Raport wojskowo-narodowości DOK II za czas od 20.V.30. do dn. 20.XI.1930 r.”; “Raport wojskowo-narodowości DOK II za czas od 20.XI.30. do dn. 20.V.1931 r.”; CAW, zesp. I.371 2/A, sygn. 90.

Таблиця 2
 Рівень освіти призовників-українців 1917 р.н. з О.К. VI (Львів)⁵⁰

Рівень освіти Повіт	Анальфабети	1–3 класи заг. школи (читають польському)	4–6 класи заг. школи	7 клас заг. школи	6–8 клас середньої школи	Атестат зрілості, вища	Не встановлено	Всього
Бережани	12	30	34	6	–	5	1	88
Бібка	3	21	38	16	2	2	–	82
Борщів	12	22	51	5	1	1	–	92
Броди	11	25	31	8	2	2	–	79
Бучач	14	35	64	13	1	4	1	132
Городенка	7	10	19	8	–	–	–	44
Долина	6	8	43	12	–	4	–	73
Жидачів	3	14	25	6	–	–	–	48
Жовква	3	10	28	11	6	3	–	61
Заліщики	4	16	23	1	2	3	–	49
Збараж	11	24	53	10	1	2	–	101
Зборів	11	19	29	11	1	1	6	78
Золочів	7	40	52	10	4	–	–	113
Калуш	2	10	36	12	–	1	–	61
Кам'янка Стр.	5	25	66	12	2	4	2	116
Коломия	17	18	63	24	3	11	–	136
Копичинці	10	16	69	8	1	–	–	104
Косів	2	3	6	2	–	–	–	13
Львів (місто)	5	17	100	217	26	181	40	586
Львів (повіт)	12	65	146	49	5	24	1	302
Надвірна	2	9	33	24	3	3	–	74
Перемишляни	8	30	50	5	2	8	–	103
Підгайці	15	27	46	9	–	–	–	97
Рава Руська	7	21	47	8	3	5	–	91
Радехів	1	15	44	6	2	2	–	70
Рогатин	7	21	49	5	–	3	–	85
Скалат	15	51	85	7	1	2	–	161
Снятин	2	4	8	6	2	1	–	23
Сокаль	12	25	48	9	4	3	1	102
Станиславів	4	15	55	49	19	12	–	154
Стрий	1	8	33	36	4	19	–	101

⁴⁹ “О.К. VI. Wykształcenie. R.1917”, CAW, zesp.1.300.37, sygn.26, s. 115–151.

Теребовля	17	48	90	19	3	3	–	180
Тернопіль	31	44	111	24	1	11	–	222
Тлумач	11	18	36	7		1	–	73
Чортків	5	33	67	13	4	5	–	127
Всього	295	797	1778	668	105	326	52	4021
%	7,34	19,82	44,22	16,61	2,61	8,11	1,29	100

Таблиця 3

Рівень освіти призовників-поляків 1917 р.н. з О.К. VI (Львів)⁵⁰

Рівень освіти Повіт	Анальфабети	1–3 класи заг. школи (читають по- польському)	4–6 класи заг. школи	7 клас заг. школи	6–8 клас середньої школи	Агестат зрілості, вища	Не встановлено	Всього
Бережани	42	72	106	12	1	4	–	237
Бірка	18	69	156	23	3	2	–	271
Борщів	84	136	155	9	–	–	–	384
Броди	25	60	77	10	3	1	–	176
Бучач	32	79	114	1	1	–	–	227
Городенка	74	79	105	17	2	–	–	277
Долина	153	118	104	14	2	2	1	394
Жидачів	26	100	112	10	1	–	–	249
Жовква	21	59	180	32	1	3	–	296
Заліщики	28	64	105	4	–	2	–	203
Збараж	21	55	116	9	1	1	–	203
Зборів	35	62	78	8	2	1	6	192
Золочів	31	74	134	7	3	1	–	250
Калуш	92	120	173	32	–	–	–	417
Кам'янка Стр.	14	60	105	6	–	1	–	186
Коломия	116	183	261	53	3	12	–	628
Копичинці	29	54	148	15	–	1	1	248
Косів	48	25	54	16	1	–	1	145
Косів (Гуцули)	128	55	57	5	–	–	8	253
Львів (місто)	2	5	15	27	6	44	1	100
Львів (повіт)	25	83	147	34	3	4	–	296
Надвірна	226	186	219	23	–	–	–	654
Перемишляни	17	87	122	8	–	3	–	237
Підгайці	46	101	100	3	1	3	–	254
Рава Руська	51	110	210	24	3	4	1	403
Радехів	17	44	93	3	–	2	–	159
Рогагин	7	21	49	5	–	3	–	85

⁵⁰ “О.К. VI. Wykształcenie. R.1917”, CAW, zesp.I.300.37, sygn.26, s. 115–151.

Скалат	15	51	85	7	1	2	–	161
Снятин	2	4	8	6	2	1	–	23
Сокаль	12	25	48	9	4	3	1	102
Станиславів	4	15	55	49	19	12	–	154
Стрий	1	8	33	36	4	19	–	101
Теребовля	17	48	90	19	3	3	–	180
Тернопіль	31	44	111	24	1	11	–	222
Тлумач	11	18	36	7		1	–	73
Чортків	5	33	67	13	4	5	–	127
Всього	295	797	1778	668	105	326	52	4021
%	7,34	19,82	44,22	16,61	2,61	8,11	1,29	100

Таблиця 4

Рівень освіти призовників-євреїв 1917 р.н. з О.К. VI (Львів)⁵¹

	Анальфabetи	1–3 класи заг. школи (читають по-польськомu)	4–6 класи заг. школи	7 клас заг. школи	6–8 клас середньої школи	Атестат зрілості, вища	Не встановлено	Всього
Бережани	1	2	4	6	–	2	–	15
Бібрка	–	6	9	9	–	1	–	25
Борщів	4	7	17	13	1	2	–	44
Броди	–	4	6	1	1	3	–	15
Бучач	–	1	8	9	–	1	–	19
Городенка	1	2	10	5	–	2	–	20
Долина	–	3	10	7	2	–	–	22
Жидачів	–	3	9	4	1	–	–	17
Жовква	1	6	7	3	–	1	–	18
Заліщики	2	2	4	10	2	1	–	21
Збараж	–	1	5	3	1	–	–	10
Зборів	–	1	7	5	–	–	–	13
Золочів	–	1	13	8	–	3	–	25
Калуш	–	4	7	11	1	–	–	23
Кам'янка Стр.	1	8	4	1	–	1	–	15
Коломия	2	8	37	14	1	6	1	69
Копичинці	–	1	6	5	1	1	–	14
Косів	1	1	11	11	–	–	–	24
Львів (місто)	–	25	83	114	20	73	27	342
Львів (повіт)	–	3	9	3	–	1	–	16
Надвірна	–	4	18	8	2	2	–	34

⁵¹ “О.К. VI. Wykształcenie. R.1917”, CAW, zesp.I.300.37, sygn.26, s. 115–151.

Перемишляни	–	5	8	6	–	2	–	21
Підгайці	1	1	4	2	–	–	–	8
Рава Руська	6	16	36	3	–	–	1	62
Радехів	2	1	4	4	–	1	–	12
Рогатин	–	–	12	8	–	1	–	21
Скалат	2	2	14	9	1	1	–	29
Снятин	2	5	6	5	–	1	–	19
Сокаль	11	9	11	7	1	3	–	42
Станиславів	3	5	32	25	5	7	–	77
Стрий	1	4	23	13	2	6	1	50
Теребовля	–	1	1	3	–	–	–	5
Тернопіль	1	3	19	23	1	8	–	55
Тлумач	–	3	5	7	1	1	–	17
Чортків	1	2	13	8	–	2	–	26
Всього	43	150	472	373	44	133	30	1245
%	3,45	12,05	37,91	29,96	3,53	10,68	2,41	100

UKRAINIANS AT THE SERVICE OF THE RZECZPOSPOLITA BY THE EVALUATION OF POLISH OFFICERS

Ihor MRAKA

Ivan Franko National University of Lviv
 Department of Local History
 1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
 e-mail: igor_mraka@yahoo.com

Having analyzed the reports of military bases and district units commanders the author claim the following:

1. The beginning of the 1920s the national consciousness of the majority of Ukrainian servicemen that came from Volynia and Polissya, the areas of the former Russian empire was extremely low. The recruits from Eastern Galicia had somewhat higher level of national consciousness. In the 1920–1930s the situation gradually was changing. Under the influence of studying at school, activities of cultural and educational organizations, “Prosvita” in particular, Ukrainian political parties, OUN (Organization of Ukrainian Nationalists), the gradual growth of national consciousness of recruits from “Eastern Borderlands” took place. The commanders of military bases reported that each year the number of nationally conscious Ukrainians was increasing and they realized that they were the part of Ukrainian people. However, the commanders admitted that nationally conscious Ukrainians were not destabilizing factor in the army because of large distribution in different departments.

2. Civic consciousness of the majority of recruits before the military service call was extremely low, and many of them didn’t have it at all. In the reports commanders claimed that being influenced by military service (educational activities, excursions, communication with seniors from Polish and other nationalities), their consciousness improved and leaving the military base, reservists realized that they

3. Ukrainians demonstrated political loyalty in the army regardless of the tension in Ukrainian-Polish relations, which was after the defeat of the Western Ukrainian People’s Republic. However, this demonstrative loyalty was obviously because of the fear to be accused and punished for anti-state activity, belonging to some political organization or propaganda of political ideas, all that was forbidden for servicemen by the law of interwar Poland. Yet, from the second half of the 1920s and in the 1930s

the commanders more often reported about the growth in number of servicemen suspected in political anti-state activity, and recorded the incidents of propaganda of independent ideas in the army, but they were not numerous.

4. The level of education of Ukrainians from the territories of the former Russian empire was extremely low due to the absence of compulsory studying in pre-war time. People from Galicia had somewhat better level of education, although commanders stated about the large percentage of completely illiterate recruits. It could be explained by the fact that Ukrainians from Eastern Galicia didn't show their knowledge of the Polish language, that was one of the ways to boycott Polish authorities and such recruits also were numbered among those completely/partly illiterate who finished Ukrainian school, but didn't speak Polish. During the interwar period the situation improved due to teaching literacy in the army and, also, educational policy of Polish authority. According to commanders, Ukrainians, except rare cases, were capable students, were willing to study in the army, and in the end of serving they could read/write in Polish.

5. Ukrainians were characterized as physically developed, enduring, willing to work but at the same time shy, closed, distrustful to the commanders or seniors from other nationalities in the beginning of the service. The commanders stated that it was more difficult for natives from Volynia and Polissya to get used to military way of life than for natives from Eastern Galicia, who, at the same time, were more interested in political life and had an active correspondence with their families and friends. But over time all of them got used there and served properly. In the relationships with others Ukrainians they were friendly, kind, hospitable, they didn't provoke misunderstandings in inter-ethnic relations.

All in all, Ukrainians showed themselves as good servicemen and as the commanders admitted they could be the example of a serviceman as for Polish as for representatives of other nationalities.

Keywords: Ukrainians, "Ukrainians", "Rusyns"(Ruthenes), Eastern Galicia, Volyn, Polissya, national consciousness, Polish army.

REFERENCES

- Gawryszewski Andrzej, *Ludność Polski w XX wieku*. Warszawa: Drukarnia Klimiuk, 2005. (in Polish)
- Ignatowicz Aneta, *Żołnierskie Szkoły Nauczania Początkowego (1919–1939)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. (in Polish).
- Kęsik Jan "Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918–1939" [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. (in Polish).
- Komunikaty i referaty informacyjne Oddz. II dot. "Obcych narodowości w armii polskiej"; raporty narodowościowe DOK VII, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I. 303.4 (Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939), sygn.2676. (in Polish).
- Kowalski Tadeusz, "Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, № 1. (1996): 72–81. (in Polish).
- Kowalski Tadeusz, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997. (in Polish).
- Krotofil Maciej, "Ukraińcy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym", [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. (in Polish).
- Kwartalne raporty o sytuacji polityczno-narodowościowej Dowództwa Okręgu Korpusu II, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza

- Sosnkowskiego, zesp. I.371.2/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr II Lublin), sygn. 90. (in Polish).
- Kwartalne raporty polityczno-narodowościowe oraz półroczne wojskowo-narodowościowe dotyczące ogólnej sytuacji politycznej, działalność partii legalnych i nielegalnych, spraw narodowościowych i wojskowych, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.2/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr II Lublin), sygn. 88. (in Polish).
- Meldunki i wykazy imienne dotyczące dezercji z wojska w miesiącach 1–11. 1923, z oddziałów podległych DOK V oraz przyczyny dezercji i narodowość dezertów, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków), sygn. 204. (in Polish).
- Obce narodowości w Wojsku Polskim; sprawozdanie z Kongresu Powszechnego Związku Beznarodowościowego we Frankfurcie; spis członków Komitetu Centralnego SAT; niepolskie stowarzyszenia sportowe w Polsce; zebranie polityczne Związku Ludowo-Narodowego w Krakowie; sprawa udziału członków Związku Strzeleckiego w zajściach w dn. 6 listopada 1923 r. w Krakowie; referat dotyczący reorganizacji jazdy bolszewickiej. 1922–1923, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków), sygn. 190. (in Polish).
- Ostaniek Adam Adrian *VI Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2013. (in Polish).
- Programy pracy kulturalno-oświatowej w wojsku; sprawozdania kwartalne z akcji; artykuły okolicznościowe; plany wydawnicze dot. spraw ogólnowojskowych; uruchomienie kursu oświatowego dla młodszych oficerów, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. 2.303.5 (Oddział III Sztabu Generalnego), sygn. 206. (in Polish).
- Raport wojskowo-narodowościowy Samodzielne Referaty Informacyjne Dowództwa Okręgu Korpusu VI; informacje i meldunki o przybyłych z zagranicy, akta w sprawie podejrzenia o szpiegowstwo oraz ukrywania się przed służbą wojskową, wykazy spraw szpiegowskich zlikwidowanych w 1932 roku; dane o działalności komunistów na terenie Tarnopola, mapy i szkice terenów Małopolski Wschodniej i Śląska; wykazy osób obsadzonych w Berezie Kartuskiej; protokoły przesłuchań; korespondencja różna, głównie z posterunkami policji w sprawie nadsyłania meldunków dotyczących zatrzymanych agentów i różnych osób inwigilowanych, pisma w sprawie postępowania ze schwytanymi gołębiami pocztowymi i prowadzenia dokumentacji tajnej po zabójstwie B. Pierackiego, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.6/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI Lwów), sygn. 136. (in Polish)
- Raporty i meldunki DOK oraz KOP o stanie dezercji żołnierzy WP do Niemiec, ZSSR, Czechosłowacji i na Litwę; protokoły przesłuchań podejrzanych o szpiegowstwo; prasa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.303.4 (Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939), sygn. 2510. (in Polish)
- Raporty na temat działalności dywersyjnej żołnierzy z mniejszości narodowych w oddziałach WP na terenie DOK V; komunikaty informacyjne DOK V dot. spraw narodowościowych i

- służby oficerów obcych narodowości w WP; wykaz oficerów rezerwy obcych narodowości (określenie lojalności). 1922–1929, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków), sygn. 394. (in Polish)
- Raporty narodowościowo-polityczne i wojskowe Oddz. II Sztabu DOK VI; sprawozdanie z działalności i raporty kwartalne ze służby kontrwywiadu SRI DOK VI; wykazy stanu narodowościowego, wyznaniowego i dezerterskiego; wyniki dochodzenia w sprawie propagandy niemieckiej w 49 pp; statystyka oraz plan zlikwidowania spraw szpiegowskich, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. 303.4 (Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939), sygn. 2511. (in Polish).
- Raporty wojskowo-narodowościowe i dezyderaty opracowane przez powiatowe komendy uzupełnień, Wojskowy Sąd Rejonowy w Toruniu, dowództwa pułków stacjonujących na terenie Pomorza, meldunki o stanie dezercji w wojsku. Raporty na temat wpływów politycznych wśród żołnierzy narodowości niepolskiej, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.8/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII Toruń), sygn. 423. (in Polish).
- Raporty wojskowo-narodowościowe o stanie dezercji w jednostkach wojskowych OK VIII. 1927, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.8/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII Toruń), sygn. 391. (in Polish).
- Raporty wojskowo-narodowościowe. Stan oraz przyczyny dezercji. 1922–1936, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.7/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VII Poznań), sygn. 26. (in Polish).
- Rozkaz włączenia rekrutów roczników 1900 i 1901 ze Wschodniej Małopolski, styczeń 1923, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.8 (Dowództwo Okręgu Korpusu VIII (Dowództwo Okręgu Generalnego Toruń), sygn. 50. (in Polish).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej dot. ustalenia granic państwa; kolonizacja Kresów Wschodnich i sprawozdanie z wyszkolenia Łemków; wytyczne planu robót terenowych dla Junackich Hufców Pracy; ukraińska akcja antykolonizacyjna i nastroje wśród żołnierzy narodowości rosyjskiej; wykaz procentowy nabywców gruntów wg wyznania; zestawienie pożyczek zagranicznych; podpisy gen. F. Kleberga i W. Czumy, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.300.1 (Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939), sygn. 1380. (in Polish).
- Stawecki Piotr *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981. (in Polish).
- Stuparyk Bohdan *Shkilnytstvo Halychyny (1772–1939)*. Ivano-Frankivsk: Instytut Systemnykh Doslidzhen Osvity, 1994. (in Ukrainian)
- Tsyrkuliary i rozporiadzhennia (kopii) Lvivskoho voievodskoho pravlinnia, Prezydiumu Dyrektsii politsii pro prymusovyi przyzov do armii rekrutiv, Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 243 a, op. 1, spr. 374.
- Ustawa z dnia 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych wojska polskiego // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1924. № 72. Poz. 698). (in Polish).

Wykaz stawiennictwa poborowych rocznika 1912 według formacji i narodowości; pobór rocznika 1917 – dane dotyczące wykształcenia, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.300.37 (Departament Uzupelnień Ministerstwa Spraw Wojskowych), sygn.26. (in Polish).

Zarządzenia na wypadek strajku; Raporty narodowościowe D.O.K. V (1923); Przeciwdziałanie agitacji komunistycznej wśród wojska, poborowych i członków W.F. i P.W.; Raporty narodowościowe D.O.K. V za okres od 1.VI. 1935 do 30.XI. 1935 r.; Komunikat dyslokacyjny miejsc postoju Dtw formacji wszystkich rodzajów broni i kadr tychże według komunikatu informacyjnego M.S.Wojsk O. I Szt. Gen (1923), Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5 (Dowództwo Okręgu Korpusu V (Dowództwo Okręgu Generalnego Kraków), sygn. 31. (in Polish).